

I bugane böljer...

Jeremias i Tröstlösa

Björn Jakobsson

bjopak-0@student.luth.se

G17a – ht 2003 lp 2

KSP305 Att läsa litteratur

Lärare: Kerstin Mäkitalo & Ann-Britt Palo

TESS LÖRDAN

*I bugane böljer går rågfält å vete,
å vågera vaggar på krusiger sjö.
På Lekebergsåsen går korna i bete,
å skällera pinglar,
å svalera singlar
i höjda, där molntappar segla som snö.
Tralla-lalla-lallej ...
Nu tänker jag på dej.*

*Fijoln han får hänga på spiken å vänta
tess lördan um kvälln, då får stråktagle gno.
Då går ja te dans mä en skrattane jänta,
där kvarnbäcken rusar
å furera susar.
Då går ja te dansen på Lekebergs bro.
Tralla-lalla-lallej ...
Då dansar ja mä dej!*

Så skaldade Jeremias i Tröstlösa i sin första diktsamling *Jeremias Bok 1* som gavs ut 1899. Den innehöll en lång rad rytmiskt fjäderlätta dikter på förädlad närkingska vars innehåll spände över vida register, alltifrån vemodiga insikter om dödens närhet till burleska skämt, vardagsnära betraktelser samt naturlyriska poem. Dikternas sängbarhet innebar att flera tonsättningar gjordes av dem, och den ovan citerade *Tess Lördan* tonsattes 1909 av läkaren Gunnar Richnau. 1910 togs visan upp på den unge lovande underhållaren Ernst Rolfs repertoar. Den redan då mycket kommersiellt inriktade Ernst Rolf tyckte om visan, men ansåg att den var för kort och lät en annan lovande artist – Karl Ewert – skriva ytterligare fyra strofer. Dessa fanns med när Ernst Rolf för första gången spelade in visan på grammofonskiva, vilket skedde i Kristiania (Oslo) i januari 1911. Rolf spelade in ytterligare ett antal versioner av den utökade *Tess Lördan* under 1910-talet, och andra artister fick upp ögonen och öronen för visan. Under de närmaste åren hade svenska artister som Edvin Janse, Gustaf Fonandern, Albin Lindahl, Oscar Bergström, Rudolf Edin, Ella Dyberg och några till sjungit in visan på grammofonskiva. Huruvida Karl Ewerts extrastrofer finns med på samtliga dessa inspelningar är mig obekant, men det skulle vara högst troligt. Dessvärre så förekom Jeremias i Tröstlösas namn nästan aldrig på skivetiketterna. Oftast stod det något i stil med *Tess Lördan af Gunnar Richnau*. Jeremias i Tröstlösa var lagom förtjust i Ernst Rolfs behandling av hans visa, vilket han också medgivit i ett brev: "Tilläggsverserna till 'Tess Lördan' äro sentimentala i motsats till ursprungsversionens tillfällighetsprägel" (Ericson)

MEN VEM VAR DÅ JEREMIAS I TRÖSTLÖSA?

Jeremias i Tröstlösa föddes som Levi Ericsson (efternamnet senare ändrat till Rickson) den 3 augusti 1868 i Almby. Hans far var skolläraren och organisten Lars Johan Ericsson, som kom från Fogdö utanför Strängnäs, men som dog redan 1870. Jeremias mor

Augusta fick med sin blygsamma lön som slöjdlärlarinna i Almby socken försörja Jeremias och hans äldre syster Maria. Trots att Jeremias växte upp under knappa förhållanden så kunde han vid tolv års ålder börja på Karolinska läroverket och han inledde sin framgångsrika skolbana med att hoppa över en klass. Efter studenten arbetade han under två års tid som informator innan han 1890 började arbeta på Nerikes Allehanda i Örebro. Det var i den tidningen som Jeremias först publicerade sina dikter och började använda signaturen Jeremias i Tröstlösa.

Hans intresse för folkmål sammanföll med 1890-talets växande intresse för hembygdkultur. Gustaf Fröding publicerade *Guitarr och Dragharmonika* 1891 och Skansens Friluftsmuseum grundades av Artur Hazelius samma år. Landsmålaftnar hade börjat hållas i storstäderna, där de från landet inflyttade kunde träffas och hålla sin kultur levande. På landsmålsaftnarna uppträdde ofta sk landsmålare och bondkomiker som sjöng visor och berättade historier på dialekt. Skansens stora dragplåster under 1890-talet var Jödde i Göljaryd (eg. Karl Peter Rosén) och på Alhambra, en varitélokal på Djurgården uppträdde komikern Lars Bondeson (eg. Carl Jansson-Öhlin) med lite burleskare och fräckare visor. Bondkomikerna var mycket viktiga för spridningen av Jeremias i Tröstlösas verser, eftersom åtskilliga av bondkomikerna och landsmålarna tog upp Jeremias verser och visor på sin repertoar.

Samtidigt som hans verser spred sig utanför Närke, fortsatte Jeremias arbeta som redaktör på Nerikes Allehanda och han gav ut *Jeremias Bok 2* 1915. Han kände sig dock instängd av redaktörsskapet och sade upp sig 1916 för att resten av livet verka som fri skriftställare. Jeremias skrev artiklar för olika dagstidningar, han diktade och skrev uppsatser och minnesskrifter och gav ut *Jeremias Bok 3* 1929. Han behöll sin goda hälsa långt upp i åren och fick något av en renässans i samband med att en samlingsutgåva med *Jeremias Bok 1, 2 och 3* gavs ut 1960. Då var Jeremias över nittio år gammal och han bodde sina sista år på Västra Sjukhemmet i Örebro, där han trivdes eftersom personalen accepterade honom och lät honom själv styra över sitt liv. Han dog den 29 november 1967 och blev följaktligen hela 99 år gammal.

JEREMIAS POESI

Bland de ingredienser som präglade Jeremias poesi fanns en fascination för och förtjusning över naturens under, dess växter och invånare. Han tyckte mycket om hästar och hans mest kända hästdikt var tillägnad hästen Clary som under Jeremias ungdomsår lärde upp honom i körkonsten genom att lugnt och värdigt ignorera Jeremias ryckande i tömmarna. Jeremias satt på Clarys rygg och Clary skötte resten. Fåglar var för Jeremias symboler för längtan efter frihet och längtan bort från staden och hans poesi är stundtals överfylld av fågelkvitter. Den största symbolen för friheten var dock skogens konung älgen, som hellre dog än att bli någons slav:

*Te stupa som han i skogen
ä ynklit, men bätter ändå
än te slita å släpa för plojen
å gammal te slaktarn få gå.*

Men det fanns också en mörkare symbolik i en del av djurdikterna, bland annat i dikten *Råttor*, där råttorna blir plågoandar som likt människornas ångest smyger sig fram för att gnaga och tära, när tystnaden har lagt sig. Den mer allvarliga tonen blir påtaglig när Jeremias här väljer att skalda på rikssvenska:

RÅTTOR

*I natten, när tystnat är dagens glam
och sin vilas ro han vill taga,
då röra de på sig, då titta de fram,
då börja de knapra och gnaga.
De kila ur hålen, där mörkret står,
de prassla och dunka i vinklar och vrår.*

*Och aldrig de tröttna. Natt efter natt
och år efter år ha de rövat
den läkande sömnen, och fälla och katt
att dem fånga, förgäves man provat.
De knapra, de gnaga, de äta hans hus,
tills det störtar en gång i spillror och grus.*

*Deras tänder ha skärpa, i mörkret de se,
och de lukta sig fram och de höra
det minsta ljud, men ej skrämmas de
av det buller han gör att dem störa.
De tystna kanhända en kort liten stund
för att gnaga dess värre nästa sekund.*

*Han är pinad och trött och längtar till ro,
han önskar hans hus måtte falla,
hans fridlösa hus, och råttorna bo,
och begrava och döda dem alla.
Då först får han vila i natten stum,
när sorgerna dött i hans hjärtas rum.*

*Ty sorgtankar äro de nattliga djur,
som hålla den plågade vaken,
och ständigt och jämt blott ligga på lur
för att ställa till dans i gemaken
och gnaga hans hjärta, när dagens glam
är äntligen tystnat. Då titta de fram.*

Men den sidan av Jeremias poesi som idag känns intressantast är Jeremias som kärleksdiktare. Jeremias gifte sig aldrig och sade sig själv aldrig ha friat till en kvinna.

Det finns dock gott om vittnesmål om motsatsen, men vem vet - kanske använde Jeremias begreppet "fria" i dess mer fysiska och numer tämligen bortglömda betydelse. Den mest kända av hans sångmöer var den mörka och gåtfulla skönheten tattare-Emma och det har diskuterats flitigt bland Jeremias-fantaster vem hon var i verkligheten. Om hon var en olycklig ungdomskärlek eller bara en fantasifigur får vi aldrig veta och Jeremias var själv väldigt förtegen om innehållet i sina dikter och han blottade ytterst sällan sina innersta tankar. Vid sidan av den svåråtkomliga tattare-Emma förekom den lite ljusare och lättillgängligare Majken i några av Jeremias dikter. Om det rör sig om två sidor av samma person, kan vi idag bara spekulera om. En av hans mest kända dikter heter just Tattare-Emma och den skall jag återkomma till, men Jeremias skrev många dikter om henne. En mindre känd dikt är den sorgset uppgivna *Te e flicka* från *Jeremias Bok 1*:

TE E FLICKA

*Nu vill ja fatta pännen
nu vill ja skriva brev
te lilla hjärtevännen,
som ja ej ha fått råka,
si eller höra språka,
sen nya åre blev.*

*Allt ä sej likt här hemma
som når du for din kos,
men tror du, vackra Emma
kan komma mej te glömma
dä, som ja jämt vill gömma,
bedrar du dej, mi ros.*

*Visst va ho rö um kinden,
visst va ho len i mun
som själva sunnanvinden,
men ej min håg ho vände
från den, som hjärta tände
hos mej en aftonstunn.*

*Ja haver ock fått höra,
du har en annan kär,
å vill er intet störa,
fast heta tåren blänker
i öga, når jag tänker
hur lessamt detta är.*

*Nej, ja dej intet bannar,
förty ett konstit ting*

*ä hjärta. Tess dä stannar,
dä sorg å gläje giver,
fast gläjen tunnsådd bliver,
når allt kommer ikring.*

*Må löcka ske er båda
i detta nya år,
å må du allri skåda
mi sorg! Men själv ja önskar
att inna jola grönskar
bli lagder uppå bår.*

Många av hans kärleksdikter koncentrerade sig kring det faktum att han inte förstod sig på kvinnor, men samtidigt älskade dem innerligt. En annan vanlig motpol i hans poesi var motsatsförhållandet mellan landet/staden och i vissa dikter lät han flickan från staden möta pojken från landet. Resultatet från dessa möten blev oftast att flickan återvände förorättad till staden och pojken satt kvar och undrade vad han hade gjort fel. Den humoristiska dikten *Den tanklösa flickan* handlar om just detta. Bondpojken sitter i sommarhettan och lider med grödorna som håller på att torka bort i solgasset, när han får besök av flickan från staden i ny sommarhatt som till pojkens förtrytelse lovprisar det vackra vädret. När hon flirtigt frågar honom vad han helst skulle önska sig, så svarar han att han önskar att regnet skulle ösa ned, varvid flickan surmulet konstaterar att hennes hatt då skulle bli förstörd. Därefter faller hon en hånfull kommentar om hans oromantiska önskan och återvänder sedan till staden. Bondpojken sitter kvar och tänker att det var ju för hennes skull som han önskade att det skulle börja regna så att skörden skulle bli bra.

De dikter som handlade om olycklig kärlek vägdes upp av hänförda naturlyriska beskrivningar där en kvinnas skratt och leende kunde jämföras med fågelsång och vårbäckens tillrande. En av hans bästa gladare kärleksdikter är *Bästa musiken*, också den från *Jeremias Bok 1*:

BÄSTA MUSIKEN

*Bästa musiken, som uppå jola finns,
ej kommer från klavere å ej från klarinetten,
å ej ifrån fijolen dä trolldomsnäte spinns,
som fångar som ett inte karske jätten.
För flicker di ä bätter än alla instrument,
når glaa skratte spelar å hjärta står på glänt.*

*Å ja, ja vet e flicka, mä den ä ja bekant,
för henne ha ja träffa så många, många gånger
å dä ä e som skrattar så innerligen grant,
så att dä e som um ho sjönge sånger.*

*Ho kvittrar som e siska, dä ä som fåglalåt,
dä tillrar som en vårbäck i sola söderåt.*

*Dä blänker te i ögera, å di ä vackert blå,
å dessa blåa öger di tycks mej allti skratta,
så röcker dä i gröppera i hennes kinder små,
där ungdomsröa roser ha blitt satta.
Å nu ha skratte hunne allt ner te hennes mun.
Där tror ja att vi lugnar oss e lita lita stunn.*

*Ja, dessa röa läppar! ... beskriv dom den som kan! ...
Å tännera di lyser så blänkane å vita.
Men tyst ... här kommer skratte ... här ä dä ... ja minsann,
dä ä som drill på drill! E tocka lita! ...
Dä flyger å vill gömma sej men kan ej gömsle få,
då svingar dä sej oppåt som en fågel i dä blå.*

*Du lilla glaa siska, tänk va du skrattar bra,
å va dä ä mej ljuvelit te sitta här å lyssna.
Nu är ja bara rädder, kanske en vacker da
ska dina glaa toner sorgsne tyssna.
För sorga ho kan komma, når hjärta står på glänt ...
Då spelar inte skratte på sitt glaa instrument.*

Eftersom Jeremias i Tröstlösa aldrig ville tala om sina dikter och dessutom var ganska hemlighetsfull om sitt privatliv så vet vi tyvärr inte så mycket som vi skulle vilja om den närkingske skalden. Det florerar däremot en rad anekdoter kring Jeremiasgestalten av vilka jag skall nämna ett par. Men även om han var en tillbakadragen och blygsam figur som trivdes bäst med att vara ensam, så var han likväl en relativt social figur som gärna skrev kortare tillfällighetsdikter för att uppvakta kvinnor eller roa barn. Han skrev lekfullt charmiga sagor, bl a *Sagan om den lilla söta krokodilen* och författade även miniatyrnoveller, i samma stil som Hjalmar Söderbergs historier.

Jeremias har också beskrivits som en principfast man som ogillade moderna uppfinningar. Han ägde aldrig en telefon, vilket hedrar honom. Inte heller ägde han någonsin en gramfon, vilket i mitt tycke ställer honom i lite sämre dager. Dessutom vägrade han lyssna på radio. En gång gav sig en vän till Jeremias sig tusan på att Jeremias skulle lyssna på radio. Vännen tryckte med milt våld ned Jeremias i en länsstol och knäppte på radion. Detta hände i slutet av 30-talet och den röst som hördes från radions högtalare var – naturligtvis – Adolf Hitlers. Då reste sig Jeremias och stängde av radion och lyssnade enligt legenden aldrig mer på radio under sitt långa liv.

Den anekdoten är säkert sann, men den som började cirkulera 1968 – året efter Jeremias död och året som Jeremias skulle ha fyllt hundra år – är kanske inte lika trovärdig. Men eftersom det är en bra anekdot så skall jag ändå berätta den.

På Jeremias 99-årsdag får han ett oväntat besök på Västra sjukhemmet, när Mao Tse Tung kliver på och förärrar Jeremias ett exemplar av sin lilla röda som födelsedagspresent. Som tack läser Jeremias sin *Önskevisa*:

*Om jag vore vad jag ville vara
vore jag en liten syrsa bara
spelade på cittra
såge dagen glittra
i det gröna gräset*

Jeremias uppmanade Mao att ta med sig dikten till Kina, men Mao tvekade eftersom han trodde att den skulle missförstås därhemma där kulturrevolutionen pågick som bäst. Risken fanns, menade Mao, att de kinesiska läsarna skulle tro att Mao längtade tillbaka till det förgångna, till det gamla orättvisa samhället. Jeremias begrundade detta och samtidigt som Mao ägnade några dagar åt att studera nordiska språk, så började Jeremias ändra i sin vers för att åstadkomma en version som passade Mao bättre. Nästa gång Mao besökte Västra sjukhemmet var några dagar senare och då läste Jeremias:

*Om jag vore vad jag ville vara
vore jag en liten traktor bara
lyste med min lykta
såge djuren flykta
i det gröna gräset.*

Mao blev belåten och efter att ha omfamnat Jeremias utbrast den kinesiske ledaren: *Då skriver vi om samma sak. Låt hundra blommor blomma i Närke!*

Många av Jeremias verser är som tidigare nämnt tonsatta. I denna presentation har jag använt mig av Gunnar Richnaus tonsättning av *Tess lördan*, Gösta Otterviks förnämliga tonsättning av *Bästa musiken* och mina egna tonsättningar av *Råttor* och *Te e flicka*. Jeremias spelade dock själv luta och en av hans allra populäraste visor *Tattare-Emma*, har han själv tonsatt och det är med den trånande kärleksvisan som denna presentation av Jeremias i Tröstlösa och hans poesi får avslutas.

TATTARE-EMMA

*Den grannesta flicka därhemma,
pina å dö,
ä Måns tattarens svartöjda Emma,
e däjeli mö.
Hennes hår dä ä svart som di mörkesta nätter!
Ä dä undelit då, att ja längtar ätter'a?*

*Um bara ni hörde 'na skratta,
trodde ni mej,
å va ni har svårt för te fatta,
dä klara sej.
Hennes mun den är röer, å vita ä tännera,
å mjuka å herrskapsfina ä hännera.*

*Når speleman inne på logen
drillar en dans,
ä tattare-Emma från skogen
den licksta som fanns
te si: ho ä kringest i svingane vänningar
når storpolska går, så dä vischer i klänningar.*

*Ho ä som ho hadde e fjäder
unner si sko.
Å inte en sula åv läder -
så dansar ho!
Å var ho ä mä blir dä träter blann fleckera,
Slagsmål blann pojkar di närmesta veckera.*

*Å far min han säger därhemma,
att ja, ja ä dum,
som håller åv tattare-Emma -
Va bryr ja mej um
att tattare-Måns, hennes far, ä en stackare,
som skälles för skojare, tjuvstryk å rackare.*

TILL SIST

När jag har återgivit Jeremias dikter har jag använt samma stavning som används i diktsamlingen *Tess lördan* som gavs ut 1986. Till min glädje så kommer en bok om Jeremias i Tröstlösa att släppas inom kort, vilket, kan man tycka, är på tiden. Mitt eget intresse för Jeremias och hans texter påbörjades för drygt fem år sedan när jag kom över några av de 78-varvs grammofonskivor som utgivits med Jeremias visor. Lite egen diskografisk forskning visar att det mellan 1910-55 har givits ut ett femtiotal inspelningar med Jeremias visor. Den största delen av inspelningarna gavs ut under den sk akustiska inspelningsepoken, dvs före 1925, och nyare inspelningar av Jeremias visor är svåra att finna. Sven-Ingvars gav 1972 ut en LP som hette *Man borde inte sova*, där ena skivsidan består av sex av Jeremias visor, men den finns dessvärre inte utgiven på CD. Vissångaren Peder Svan spelade in en CD för ett par år sedan för skivbolaget Four Leaf Clover records, som innehöll ett par av Jeremias visor. Det kan finnas fler nyare inspelningar som jag inte känner till, men det verkar som om Jeremias och hans visor håller på att glömmas bort och jag hoppas att den aktuella boken om honom kommer

att motverka detta. Visst var Jeremias i mångt och mycket en idylliker som beskrev ett Sverige som är till stora delar förgånget, men det hindrar inte att han var en av våra allra bästa folkska skaldar.

Källor:

- Ekegren, S. & Thor, C. (Red.). (1986) *Tess lördan, 100 dikter av Jeremias i Tröstlösa*. Örebro: Morgonstjärnans förlag. ISBN 91-86204-18-1
- Ericson, Uno Myggan (Red.). (1991) *Myggans Nöjeslexikon, band 9*. Höganäs: Bra Böcker. ISBN 91-7752-267-2
- Rickson, L. (1965) *Mera sådant och annat*. Stockholm: Saxon & Lindströms förlag.